

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Олега Сергійовича Гайка «Національний суверенітет
в неовеберіанських теоріях держави», подане на здобуття
наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю
23.00.01 – теорія та історія політичної науки**

У своєму дисертаційному дослідженні О. С. Гайко звертається до питання про становлення центрального політичного інституту – держави. Дисертант розкриває суто політичні, економічні та правові чинники становлення держави і ставить питання про її подальшу еволюцію в умовах глобалізації. Згадані питання викликають значні теоретичні дискусії. Зокрема, подальшого уточнення потребує проблема зв'язку «ядра капіталізму» та «некапіталістичної периферії»; в політичній науці також піддається критиці теорія модернізації, згідно з якою впровадження низки інститутів автоматично веде до усталення демократії та вільного ринку. Звернення О. С. Гайка до згаданих та інших важливих і дискусійних питань політичної науки, безперечно, визначає **актуальність теми дисертаційного дослідження.**

Відзначимо також, що у дисертації порушується важлива і складна проблема сутності політичного режиму України. Дисертант слушно вказує на неопатримоніальний характер політичного режиму в Україні; а відтак, ставить питання про перспективи політичного, економічного та суспільного розвитку нашої країни. Порушення дисертантом питань політичного режиму в Україні – його зародження та розвитку – **характеризує дисертаційне дослідження як актуальне й таке, що має практичне значення.**

Конкретизуючи мету дослідження, О. С. Гайко зазначає, що вона полягає в «необхідності дослідити специфічні особливості процесу формування й трансформації національного суверенітету та пов'язаними з ним державними інститутами в рамках теоретичного підходу, запропонованого неовеберіанськими теоріями держави» [дис.: с. 18; автореф.: с. 2]. Як можна бачити, мета дисертаційного дослідження відповідає заявленій темі.

Дисертант виокремлює **вісім завдань**, які чітко розподіляються на декілька напрямків, оскільки має місце домінування тих чи тих дослідницьких методів. Перше завдання – це і є **перший дослідницький напрямок** – полягає в аналізі теорій суверенітету. Друге, третє та четверте завдання – це, на нашу думку, **окремий (другий) напрямок дослідження** – аналіз зародження та розвитку основних інститутів національної держави. Фактично, дисертант ставить за мету провести структурно-функціональний аналіз класичної держави, як вона сформувалась у добу Модерну і була відображена у працях класиків політичної науки, насамперед Макса Вебера. П'яте завдання – **третій напрямок дослідження** – звернення дисертантом до понять, актуалізованих постмодерністською філософією та політологією. Шосте завдання – **четвертий напрямок дослідження** – це, знову ж таки, інституційний аналіз основних тенденцій еволюції національних держав і становлення наддержавних інститутів. Сьоме і восьме завдання – **п'ятий напрямок дослідження** – аналіз і

концептуалізація українських суспільно-політичних реалій; і тут, дисертант активно звертається до теорії неопатримоніалізму.

Таким чином, можна бачити використання дисертантом теорій і методів, котрі відповідають меті дослідження. Повідомляючи про **методологію дослідження**, дисертант вказує на використання ним теоретичного аналізу, історичного підходу, неоінституційних і структуро-функціональних методів, а також теорії раціонального вибору [дис.: с. 19; автореф.: с. 3].

Конкретизуючи **об'єкт і предмет дослідження**, дисертант акцентує увагу на сув'язності макроісторичних тенденцій суспільно-політичного розвитку та проявах трансформацій національних держав, котрі описуються й витлумачуються неовеберіанськими теоріями [дис.: с. 19; автореф.: с. 3]. Як можна бачити, об'єкт і предмет дослідження співвідносяться як загальне та його частковий і конкретний прояв.

Використання дисертантом згаданих дослідницьких методів уможливило отримання результатів, яким притаманна **наукова новизна**. Варто відзначити сув'язність положень наукової новизни. Зокрема, звернімо увагу: дисертант вказує на здійснений у його дослідженні **подальший розвиток** наукового розуміння «специфічних особливостей формування раціонально-бюрократичних інститутів (як наслідку розмежування економіки й політики) та їхній вплив на держави сучасного типу»; відзначає **уточнення** ним «взаємозв'язку між капіталізмом, національним суверенітетом і демократичними інститутами»; і доходить висновку про наявність тенденції до «послаблення раціонально-бюрократичної логіки функціонування держав сучасного типу через поступове злиття економіки й політики та повільну "приватизацію" державних інститутів» [дис.: с. 20; автореф.: с. 3–4].

Чи має рацію дисертант, коли пише, що згадана тенденція виявлена ним уперше? Звернувшись до монографії Сергія Білошицького «Ліберальна демократія в ХХІ столітті: ресурси, виклики, перспективи» (2012 рік), ми знайдемо докладне дослідження тенденцій до приватизації суверенних державних функцій. А в праці Андерса Аслунда «Розбудова капіталізму: трансформації в країнах колишнього Радянського блоку» («Дух і літера», 2003) є аналіз формування в пострадянських країнах рентної економіки та відповідної політичної системи, яка зводиться, фактично, до обслуговування інтересів рентоздобувачів.

Однак, попри те, що тенденція до приватизації державних функцій уже зафіксована в політологічній літературі, а також має місце аналіз чинників і проявів пострадянської рентної економіки, висновок, якого доходить дисертант, відзначається новизною, оскільки ним зроблено акцент на трансформаціях бюрократичного апарату; причому, й на цьому варто наголосити, зародження та подальша еволюція концепції бюрократії – є, по суті, домінантною лінією дисертаційного дослідження. Таким чином, зіставляючи наукові результати, які представлені в дисертації О. С. Гайка, та висновки інших науковців – зокрема, Сергія Білошицького й Андерса Аслунда – ми бачимо відмінні акценти, котрі уможливають детальніше розуміння глобальних суспільно-політичних процесів.

Привертає увагу теза наукової новизни, відповідно до якої «український політичний режим» має риси «випереджаючої моделі розвитку в контексті трансформації модерних державних інститутів». Ця теза є транспарентною із уточненням особливостей «радянської модернізації» як чинника подальшого «розвитку пострадянських режимів, у яких основними суб'єктами політичного/економічного процесу стають рентоорієнтовані актори»; і відповідно, з подальшим розвитком дисертантом концепції «трансформації ліберальних демократичних інститутів, монополії на застосування насилля, капіталістичної системи в державах сучасного типу» [дис.: с. 20; автореф.: с. 3–4].

Серед тез, які вперше обґрунтовуються в політичній науці, – це є структурна характеристика неформальних політичних практик в Україні, впроваджена дисертантом шляхом використання таких «категорій»: 1) «ексклюзивні та інклюзивні рентоорієнтовані гравці», 2) «рентоорієнтовані гравці другого порядку», 3) «немодерна логіка функціонування державних інститутів». Задля обґрунтування зазначених структурних складників, дисертант уточнює «специфіку функціонування українського політичного режиму й перспективи національного суверенітету України», а також розвиває «використання неовеберіанського підходу для розгляду процесу формування, розповсюдження й трансформації держав сучасного типу в макроекономічній перспективі» [дис.: с. 20; автореф.: с. 3–4].

Характеризуючи відзначені тези наукової новизни, зазначимо, що, як на наш погляд, у використанні дисертантом таких понять як «гравці» «першого» та «другого порядку» має місце зловживання квазінауковим сленгом. Утім, ми вважаємо, що дисертант має право використовувати ту термінологію, яка відповідає його методологічним принципам. Разом із тим, відзначимо також, що сам термін «гравці» дискурсивно приналежний «немодерній» політичній культурі. Відповідно, як на наш погляд, має місце своєрідний сприйнятковий дисонанс: з одного боку, дисертант піддає критичному аналізу немодерні політичні теорії та практики, а з другого – вдається до термінології, яка відповідає цій-таки немодерній культурі. Бо виникає питання: що стоїть за нейтральним за своєю стилістикою поняттям «рентоорієнтовані гравці»? Відповідь очевидна і її дає сам дисертант: це промислово-фінансові групи, котрі вдаються до «приватизації» суверенних державних функцій. А це ті феномени, котрі, якщо відволіктись від нейтральної наукової термінології, ми означуємо поняттями «корупція», «адміністративний ресурс», «політичні маніпуляції» тощо. Дисертант аналізує всі ці деструктивні феномени, однак відносить їх до нейтрально конотованої сфери «немодерної логіки» політичних практик. Дисертант, безумовно, прагне наукової об'єктивності. Утім, правомірним є й питання про те, чи не повинна політична наука, окрім опису й узагальнень, давати й висновки етичного порядку?

Загалом, наголосимо, що представлене дисертаційне дослідження відзначається науковою новизною, має теоретичне та практичне значення. Результати дослідження апробовані на наукових конференціях і оприлюднені в десяти наукових статтях [дис.: с. 21–22; автореф.: с. 4]. Структура

дисертаційного дослідження визначається метою та дослідницькими завданнями. Звернімо увагу, перше дослідницьке завдання реалізується в першому підрозділі першого розділу, де здійснюється аналіз класичних теорій; аналогічна логіка структурування дослідження простежується й у взаємозв'язку інших завдань і підрозділів дисертації.

Відтак, звернімось до **висновків** дисертації. Одразу зазначимо, що висновки дисертаційного дослідження відповідають його завданням.

З погляду історії політичної думки, у дисертації до снаги бачити два умовні полюси: з одного боку, це теорії суверенітету (Жан Боден), національної держави та бюрократії (Макс Вебер), а з другого – неомарксизм, представлений працями Іммануїла Валлерстайна та його послідовників. Ці ж такі полюси простежуються й у конкретизації об'єкта та предмета дослідження: бо, з одного боку, формулюючи об'єкт дослідження, дисертант звертається до макроісторичних процесів, а, з другого, формулюючи предмет, – до феномена національного суверенітету. По суті, дисертант ставить питання: що відбувається з національним суверенітетом (національною державою та її бюрократією) в силовому полі макроісторичних процесів; тобто, які трансформації відбуваються з національною державою, коли вона підпадає під глобальний культурний, економічний і політичний впливи?

Насамперед, дисертант, керуючись принципом редукціонізму, конкретизує, що є, власне, суверенітет, національна держава та бюрократія. У такий спосіб, він виокремлює предмет дослідження – базову найпростішу модель політичної реальності (**висновки 1–3**) [дис.: с. 169–170; автореф.: с. 11–12], яку далі ускладнює, вводячи глобальні чинники.

У **четвертому** висновкові дисертант використовує поняття, які вже приналежні постмодерністському дискурсові. Звернімо увагу на такі формулювання: «Раціонально-бюрократичні інститути розширювали сферу державної влади шляхом **інкорпорації й ліквідації існуючих ідентичностей** та соціальних практик, створюючи інституційні рамки для функціонування **нових соціальних і культурних ідентичностей**, які **конструювалися** державною владою»; або ж таке висловлювання дисертанта: «Виникнення поліцейської держави й **дисциплінарних практик** епохи Модерну пов'язане зі збільшенням впливу державних інститутів» (виділення – В. Б.) [дис.: с. 170; автореф.: с. 12]. У цитованих фрагментах ми бачимо очевидне послуговування постмодерністською термінологією (Мішель Фуко, Шанталь Муфф). Характеризуючи дослідницькі завдання, ми виокремлювали «третій напрямок дослідження», відзначаючи його сув'язність із постмодерністською філософією. І наразі ми бачимо явний вплив цієї філософії та політичної думки.

У **п'ятому** висновкові дисертант конкретизує максимальний прояв розвитку національної держави, пов'язуючи його, однак, із глобальними чинниками, зокрема добою «холодної війни». Тоді державні інститути отримали найширші повноваження, втілюючи так звану «соціальну державу».

У **шостому** висновкові простежується істотний вплив теорії Іммануїла Валлерстайна. Дисертант міркує в поняттях «центр» – «периферія» і висловлює

припущення про можливе посилення «центру» шляхом інспірування конфліктів на «периферії».

У **сьомому** висновкові конкретизуються процеси «приватизації» національної держави. Зокрема дисертант пише: «Модерні державні інститути вичерпують потенціал для подальшого функціонування в рамках раціонально-бюрократичної логіки через потребу великої кількості ресурсів для забезпечення виконання базових функцій держави, що призводить до процесу "приватизації" деяких традиційно державних сфер і посилення соціального дисбалансу» [дис.: с. 172; автореф.: с. 13].

У **восьмому** та **дев'ятому** висновках дисертант характеризує спадок радянської модернізації та його переростання в рентну економіку з відповідною політичною «надбудовою», кажучи мовою марксизму. (Головні висновки, які стосуються цього аспекту дослідження, ми вже розкривали характеризуючи наукову новизну дисертації.)

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, здійснене О. С. Гайком, висловимо й наступні зауваження:

1. Аналізуючи трансформації державних інститутів, дисертант вдається до понять «ідентичність», «конструювання ідентичності», «здійснення влади з метою визискування» тощо. Ці поняття приналежні дискурс-теоріям і критичному дискурс-аналізу. Вони базуються на теоретико-методологічній установці на трактування політичної свідомості й ідентичності як залежних від дискурсивних впливів. Цілком очевидно, що теоретики суверенітету та національної держави поділяли інший погляд на становлення політичної свідомості. Відтак, оскільки дисертант, вдаючись до відповідної термінології, характеризує риси політичної свідомості в добу Постмодерну, то доцільно було зіставити ці риси з особливостями політичної свідомості в добу Модерну.

2. Оцінюючи перспективи розвитку держави в умовах глобалізації, дисертант акцентує увагу на «приватизації» державних функцій і тенденції до згортання соціальної держави. На нашу думку, тенденції, на які вказує дисертант, мають місце, однак є ознаки й інших тенденцій – до розширення соціальних функцій (наприклад, експерименти з впровадження базового доходу). На нашу думку, дисертанту доцільно було б акцентувати увагу на невизначеності суспільно-політичних процесів, тобто можливій домінації різних тенденцій розвитку.

3. Звертаючись до теорії Іммануїла Валлерстайна, дисертант розвиває думку про стратегію посилення «ядра капіталістичного світу» за рахунок створення конфліктів на «капіталістичній периферії». Ми вважаємо, що теоретичні настановлення Валлерстайна (та інших неомарксистів) варто сприймати більш критично. Перебуваючи в полоні марксистської логіки, неомарксистичні нав'язують жорсткий історичний детермінізм, що, як нам здається, не завжди є виправданим.

4. Характеризуючи пострадянські реалії України, дисертант висловлює тезу, яку, загалом, поділяють більшість дослідників, про те, що радянський політичний проект був добою модернізації. Для такої тези є певні підстави, якщо акцентувати увагу на тому, що більшовизм базувався на марксизмі, який,

у свою чергу, був виразно модерною теорією. Однак, на нашу думку, суть Модерну полягає в максимальній емансипації людини. Проте, відомі риси радянського режиму – існування колгоспів, інституту прописки, політичні репресії, русифікація тощо – аж ніяк не свідчать про модерність радянського режиму; навпаки – вони вказують на глибоку кризу Модерну і повернення до премодерних соціально-політичних практик. Відповідно, на нашу думку, характеризуючи пострадянські реалії в Україні, варто брати до уваги чинник незавершеності Модерну, в контексті якого рентна економіка України є цілком закономірним феноменом.

Однак, висловлені зауваження не спростовують позитивної оцінки дисертаційного дослідження. Представлена дисертація О. С. Гайка є самостійним і завершеним дослідженням, якому властива наукова новизна, теоретична та практична значущість. Автореферат відображає текст дисертації.

Дисертаційне дослідження Олега Сергійовича Гайка «Національний суверенітет в неовеберіанських теоріях держави» відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» від 24.07.2013 р. № 567, а її автор – Гайко Олег Сергійович – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки.

Офіційний опонент

доктор політичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
відділу етнополітології
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

В. В. Бушанський

